

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

Историјски институт
Београд

ЈОАНИКИЈЕ III, ПАТРИЈАРХ ПЕЋКИ**

Анстракт: Тема рада је биографија Јоаникија III, пећког патријарха у времену 1739–1746. Услед недостатка доступних извора првог реда, у списима савременика створена је једнострана и претежно негативна слика о његовој делатности у том периоду, што је касније прихваћено у већини дела критичке историографије. У раду смо, на основу објављених и новооткривених извора првог реда, извели критичку проверу ранијих закључака. Из тога су проистекле нове чињенице које делом мењају преовлађујуће мишљење о њему. Истакнута је важна улога коју је имао у обнови структуре Пећке патријаршије после 1739. Расветљено је питање патријаршијских дугова, за које се испоставило да су великим делом наслеђени из ранијег времена. Такође су дати најважнији биографски подаци о патријарху Јоаникију III, од рођења 1700. у Цариграду, до смрти 1793. на Халки.

Кључне речи: Османско царство, Хабзбуршка монархија, Пећка патријаршија, Васељенска патријаршија, Јоаникије III, избор, патријарх, рат, емиграција.

Abstract: The paper outlines the biography of Joanikije III, the Patriarch of Peć in 1739–1746. Due to the lack of available primary sources, the writings of his contemporaries created a one-sided and predominantly negative image of his activity in that period, which was later accepted in most works of critical historiography. In this paper, based on published and newly found primary sources, we carried out a critical verification of earlier conclusions. New facts emerged, which partly change the prevailing opinion about him. The important role he played in the restoration of the structure of the Patriarchate of Peć after 1739 was highlighted. The issue of patriarchal debts, which turned out to be largely inherited from earlier times, was highlighted. Also provided are the most important biographical data on Patriarch Joanikije III, from his birth in 1700 in Constantinople to his death in 1793 in Halki.

Keywords: Ottoman Empire, Habsburg Monarchy, Patriarchate of Peć, Ecumenical Patriarchate, Joanikije III, election, patriarch, war, emigration.

* nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

** Чланак је резултат истраживања спроведеног уз подршку Фонда за науку Републике Србије, пројекат бр. 1565, *Reshaping Nobility: Formation of the new Christian elite in Ottoman Serbia (15th-18th century)* – NOBILITY.

Личност пећког патријарха Јоаникија III (1739–1746), како у савременим изворима српске провенијенције, тако и у каснијим делима критичке историографије, претежно је негативно оцењена. Његова управа посматрана је као почетак губљења независности Пећке патријаршије и увод у озбиљне проблеме, од настанка великих дугова до сукоба архијереја пристиглих из структуре Васељенске патријаршије с митрополитима Србима и локалним свештенством и верницима. Он је, такође, приказан као човек недостојан патријаршијског престола, среброљубив и горд, који се лоше односио према Србима опсталим на архијерејским троновима.¹ Јоаникија III критика није поштедео ни писац „Општег листа патријаршије пећске”. У њему је, између осталог, оптужен и за трговину митрополитским троновима. За њега се наводи да је био „вучје нарави, развратног и гордог ума, са срцем незаштићеним од злата”. Такође је наведено да је лоше говорио о митрополитима Србима који су опстали на архијерејским престолима. У „Општем листу” наилазимо и на податак да је, када је 1746. дао оставку и кренуо за Цариград, присвојио 35.000 гроша из патријаршијске ризнице у Пећи.² Архимандрит Серафим Ристић помиње посету пећког патријарха манастиру Високи Дечани 1743. године, али наводи друго име, Пајсије, што је највероватније последица погрешно уписане или ишчитане године. Ристић о њему не даје никакве биографске податке, као ни то како се понашао према свештенству и верницима.³ Лошој слици код савременика о Јоаникију III свакако је допринео његов смењени и избегли претходник, Арсеније IV Јовановић Шакабента.⁴

Сва поменута дела спадају у изворе другог реда. Због тога је, пре њиховог прихватања у критичкој историографији, требало извести детаљну анализу података и поређење с изворима првог реда, како би се утврдила њихова аутентичност и веродостојност. Међутим, у недостатку таквих извора, то се није догодило. Због тога је дело Василија Петровића,

¹ Први који је Јоаникија III описао као човека склоног узимању новца по сваку цену, који је на крају своје управе 1746. са собом понео и сав новац који је затечен у патријаршијској ризници у Пећи, био је архимандрит Василије Петровић, од 1750. викарни епископ црногорског митрополита Саве Петровића и титуларни „митрополит епархије Скендеријске и Приморске, и егзарх Светог трона пећког патријарха славеносербскога”. Василиј Петровић, *История о Черной Горы*, Санкт Петербург 1754, 40. Недељко В. Радосављевић, „Црногорски митрополит Сава Петровић и укидање Пећке патријаршије 1766”, *Историјски часопис* 69 (2020) 239.

² Милош С. Милојевић, „Обшти лист Патријаршије пећске”, *Гласник СУД* 35 (1872) 79–80.

³ *Дечански споменици*, скупио и издао архимандритъ дечански Серафимъ Ристићъ, Београд 1864, 38.

⁴ Радмила Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, Београд 2013, 459.

који је у циљу потврђивања својих ставова, не само о Јоаникију III већ и поводом других питања, био спреман да жртвује истину, постало главни извор, често дословно цитиран. Тако су његове речи да је по напуштању пећког трона 1746. Јоаникије III отишао и да у Пећи није оставио „ништа осим светих моштију које тамо почивају” постале један од кључних аргумената о њему, прихваћених у историјској науци. Василије Петровић такође наводи да је Јоаникије III на Порти оклеветао претходне патријархе и поједине митрополите као издајнике државе.⁵ За разлику од дела Василија Петровића, у сачуваним записима насталим у времену од 1739. до 1744, такође изворима другог реда, о Јоаникију III нема таквих података. Они садрже углавном сумарне чињенице о томе где је и када боравио.⁶ Поменути изостанак поређења коришћених извора с изворима првог реда у историјској науци довео је до неких спорних закључака.⁷

⁵ По Василију Петровићу, Јоаникије III оптужио је на Порти за издају патријарха Арсенија IV и групу митрополита који су с њим кренули у емиграцију 1737, што би било апсурдно и бескорисно, јер је њихова подршка антиосманском устанку постала јавна. То новом патријарху не би донело никакву корист, јер су у Цариграду већ знали све, па се овим наводима не може дати пуно поверење. В. Петровић, *История о Черной Горы*, 40.

⁶ У записима насталим између 1739. и 1744, наводи се да је те године на чело Пећке патријаршије дошао патријарх Јоаникије (Јанићије). Наредни запис, недатиран, говори о његовој посети манастиру Добрићеву. Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи 2*, Београд 1903, запис 2891, 146; запис 2892, 146.

⁷ Душан Кашић је, позивајући се на такве изворе, тврдио да је Јоаникије III узимао на силу новац, постављао Грке за митрополите, глобио цркве и манастире, и да је по одласку исто то учинио и с патријаршијском ризницом. Душан Кашић, „Стање у Пећкој патријаршији после емиграције Арсенија IV”, *Богословље* 4 (19) (1960) 24–25. Бранислав Ђурђев сматрао је да су се Јоаникије III и његови наследници „задуживали да плате високе таксе и да дају мито”, што су потом на разне начине наплаћивали од верника. Бранислав Ђурђев, „Пећка патријаршија у сукобу са Османским царством и њено укидање”, у: *Историја народа Југославије*, књ. друга, Београд 1960, 1267; исти, *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, Сарајево 1964, 222. Мишљење Кашића и Ђурђево прихватио је и Ђоко Слијепчевић, аутор до сада најзначајније историје Српске православне цркве. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 1*, Београд 1991, 359. Радован Самарџић такође наводи да Јоаникије III није остао у лепој успомени код Срба. Поред отуђења новца из патријаршијске ризнице, и он помиње немилосрдно наплаћивање дажбина од народа, као и чињеницу да је раније патријархе османским властима приказао као издајнике, док је на упражњене митрополитске тронове доводио Грке. Радован Самарџић, „Српска црква у Турском царству 1690–1766”, у: *Историја српског народа IV/1*, Београд 1986, 541–542. Сава Вуковић о њему говори на сличан начин, с тим што помиње и његове обиласке појединих епархија. Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 233–234. Раније, Владимир Ћоровић задржао се само на закључку да је по његовом доласку „грчки утицај узео маха”. Владимир Ћоровић, *Историја Срба 2*, Београд 1989, 246. За разлику од њих, Небојша С. Шулетић помиње такве наводне карактеристике Јоаникија III, али их не прихвата без резерве. Небојша С. Шулетић, „Именовања пећких патријарха (1690–1766)”, *Зборник Матице српске за*

Међутим, нови извори до којих смо током рада на овој теми дошли указују на то да део општеприхваћених ставова о Јоаникију III треба критички преиспитати.

Будући пећки патријарх Јоаникије припадао је угледном роду Каратза, једном од најзначајнијих у редовима цариградског грчког патрицијата. Први од њих, Јоаникије, у изворима се помиње 1520. године, мада њихова усмена породична хроника сеже до 11. века, везујући се за Аргироза Каратзаса, великог хетеријарха при византијском императору Алексију Комнину. Породица Каратза била је у родбинским везама с најугледнијим грчким фамилијама у Османском царству, попут Гика, Сутза и Маврокордата. Служили су као логотети Васељенске патријаршије, правници, лекари и драгомани страних дипломатских представника при Порти. Неки од њих били су драгомани при османској ратној флоти, велики драгомани Порте и султанови лични лекари. Породица је такође давала мандатне кнежеве Влашке и Молдавије (*hospodari*), као и „банове” појединих области у њима. Тако се формирао и румунски огранак те утицајне породице (Karadja).⁸

Јоаникије Каратза рођен је 1700. у Цариграду, од оца Георгиоса и мајке Роксане, рођене Дипловататзи. Имао је брата Скарлата, који је у служби Порте остварио запажену каријеру, као и сестру Констанцу.⁹ За Јоаникија, породица је предвидела службу у Васељенској патријаршији. Његов успон у патријаршијској јерархији дешава се у време када је на њеном трону био патријарх Пајсије II Константинопољски. Јоаникије је прво био произведен за ђакона а потом рукоположен за јеромонаха, после чега је постао старешина једног од цариградских храмова. Његов успон настављен је када је постао протосинђел при катедралном храму Светог великомученика Георгија Победоносца у Фанару. Ту дужност обављао је све до тренутка када је 1739. постао пећки архиепископ, односно патријарх.¹⁰

Када је реч о његовом ступању на пећки трон, прво треба истаћи чињеницу да је он био инсталирани, а не саборно изабран црквени поглавар Пећке патријаршије. Његов долазак на пећки патријаршијски

историју 104 (2021) 60–61. У недостатку прворазредних извора и сами смо, на основу тада расположиве литературе, у претходним радовима износили сличне закључке. Недељко В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 30–31; исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 75.

⁸ http://www.ghyka.com/Familles/Caragea/Caragea_01.pdf. (прегледано 15. 2. 2023).

⁹ На истом месту.

¹⁰ Недељко Радосавлевич, „Иоанникий III”, у: *Православная энциклопедия* 25, Москва 2015, 118–119.

престо био је резултат одлуке османских власти, коју је формално морала да спроведе Васељенска патријаршија. Та одлука донета је по компромитацији врха Пећке патријаршије, односно патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте и дела митрополита пред османским властима, због активне подршке антиосманском устанку на почетку хабзбуршко-османског рата 1737. године.¹¹

Уочи рата, врх Пећке патријаршије на челу с патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом имао је погрешну процену о могућностима Хабзбуршке монархије да направи даљи продор ка југу Балканског полуострва. На сабору у Пећи, одржаном марта 1737, донета је одлука да се подржи предстојећа хабзбуршка ратна кампања, и устанак православних Срба и Бугара против османске власти. Хабзбуршкој војној и земаљској администрацији у Београду чак су достављени подаци о томе којим би правцима кретања требало да иде њена војска, како би ратне циљеве што лакше остварила. На том сабору су, поред патријарха Арсенија IV, учествовали митрополити самоковски Симеон Поповић, ћустендилски Атанасије, скопски Кирил, рашки Јефтимије Дамјановић, а вероватно и нишки Георгије Поповић и ужичко-зворнички (ариљски) Алексије Андрејевић.¹²

¹¹ Недељко Радосављевић, „Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије”, у: *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве* 1, Београд 2020, 257–258. Године 1736, Русија је ступила у рат против Османског царства. У намери да искористи одсуство најбоље османске војске са својих граница, али и да не допусти Русији да сама отвори Источно питање, Хабзбуршка монархија ступила је у рат против Османског царства 1737. Међутим, њена недовољна спремност и неспособност командног кадра довели су до пораза, и поновног пада Србије под османску власт. После хабзбуршког пораза код Гроцке, рат је окончан Београдским мировним уговором 1739. године. Драгољуб Р. Живојиновић, *Успон Европе (1450–1789)*, Београд 1995³, 406.

¹² Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, 355; Недељко В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : управа Васељенске патријаршије*, 73; исти, *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, Београд 2021, 22; В. Ћоровић, *Историја Срба* 2, 232. Радмила Тричковић сматра да су на сабору учествовали само митрополити рашки, скопски, ћустендилски и самоковски, а да остали због ограничених могућности кретања њему нису присуствовали. Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, 388. Међутим, одсуство са Сабора 1737. са сигурношћу се може утврдити само за митрополите дабробосанског Мелетија Миленковића, херцеговачко-захумског Авксентија I и црногорског Саву Петровића. Да митрополити ужичко-зворнички Алексије Андрејевић и нишки Георгије Поповић нису учествовали у раду Сабора 1737, потом и у антиосманском деловању, не би имали разлога за бекство, или би се вратили по проглашеној амнестији после склапања Београдског мира. Недељко В. Радосављевић, „Херцеговачко-захумска митрополија 1766–1880”, у: *Историја епархије Захумско-херцеговачке и приморске : поводом 800 година од утемељења*, Мостар–Требиње 2022, 207–208.

С почетком офанзиве хабзбуршке војске и њеним првим успесима, попут заузимања Ужица и Ниша, почео је устанак Срба и дела Бугара. Око патријарха Арсенија IV деловало је седам хиљада устаника у околини Призрена.¹³ Друге устаничке групе водили су такође људи од ауторитета, попут кнезова бератлија Рашковића у Старом Влаху, као и локалних кнезова, који су окупљали наоружане одреде и нападали османску војску.¹⁴ У активном учешћу у организацији устанка Бугара око Дупнице посебно се издвајао самоковски митрополит Симеон Поповић. Међутим, тај устанички покрет био је знатно удаљен од првих линија хабзбуршке војске и без чврстог контакта с њом, па самим тим није имао изгледа за успех по њеном преласку у дефанзиву.¹⁵

У бици код Бање Луке 4. августа 1737, босански валија Али-паша Хећимоглу поразио је хабзбуршку војску и створио услове за офанзивно деловање. Због неповољног развоја догађаја опсада Видина обустављена је а османске трупе из тог града, предвођене Иваз Мехмед-пашом, кренуле су узводно Дунавом.¹⁶ Године 1737, 6. јуна, умро је београдско-карловачки митрополит Вићентије Јовановић.¹⁷ У варош Ваљево, средиште Ваљевске епископије аутономне Београдско-карловачке митрополије, османска војска ушла је 12. октобра 1737. Ваљевски епископ Доситеј Николић прешао је у Сремске Карловце. Умро је 1738. године.¹⁸ Хабзбуршка Краљевина Србија већ тада је била пред падом.

Мартиријум самоковског митрополита Симеона показао је патријарху Арсенију IV и митрополитима који су подржали побуну шта их чека

¹³ Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, 407.

¹⁴ Старовлашки кнез бератлија, Хаџи Братул Рашковић, са 1.500 људи активно је учествовао у борбама, све док му босански валија, Али-паша Хећимоглу, по преласку стратешке иницијативе на османску страну није издао аман-наму којом је амнестиран. Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, 412–413.

¹⁵ У мају 1737. самоковског митрополита Симеона Поповића заробила је османска војска. По наредби сераскера Ахмед-паше Ђуприлића држан је 86 дана у заточеништву у Софији. Све то време био је сурово мучен, али му је давана могућност амнестије под условом да прими ислам. Како на то није пристајао, оставши непоколебљив у вери, обешен је 3. септембра 1737. године. Вешала су при првом покушају пукла, други пут се прекинуло уже, па су османски војници тек из трећег покушаја извршили казну. Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, 414–415.

¹⁶ *Исто*, 421

¹⁷ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 73.

¹⁸ Р. Л. Веселиновић, „Србија под аустријском влашћу 1718–1739”, 160–161; Душан Поповић, *Београд и Србија од Пожаревачког до Београдског мира*, Београд 1950, 369–370; Димитрије Руварац, „Доситеје Николић, владика ваљевски”, *Гласник СПЦ за 1921* (1921) 394; Недељко В. Радосављевић, „Ваљевска епископија 1718–1739”, *Гласник. Историјски архив Ваљево* 32 (1998) 11–12, 24–26; исти, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, 27.

уколико не буде амнестије, на чије се проглашавање тада нису превише ослањали. Он и део митрополита који су учествовали на сабору у Пећи, кренули су са хабзбуршком војском ка северу. Хабзбуршке војне власти допустиле су патријарху Арсенију IV да се усели у нову резиденцију коју је покојни митрополит Вићентије Јовановић саградио у Београду. До Београда су успели да дођу и митрополити рашки Јефтимије Дамјановић, ужичко-зворнички Алексије Андрејевић и нишки Георгије Поповић.¹⁹ Судбина скопског митрополита Кирила вероватно је била слична оној коју је доживео самоковски митрополит Симеон. У изворима насталим после 1737. на просторима под османском влашћу он се више не помиње, а нема података о томе да је успео да дође до простора који је контролисала хабзбуршка војска.²⁰ Ћустендилски митрополит Атанасије такође је био учесник Сабора у Пећи на коме је донета одлука о подршци устанку. Међутим, могуће је да је жив дочекао крај рата и потом, по добијеној амнестији, постао скопски митрополит.²¹

Избеглог патријарха и три митрополита су у великом броју следили старешине и монаси појединих манастира. Они су са собом у емиграцију носили црквене утвари, као и новац и материјалне драгоцености из њих. Слично је било и са мирским свештеницима. Већина монаха населила се у фрушкогорске манастире, док су мирски свештеници добили парохије у Карловачкој митрополији. Међу њима је био и брат патријарха Арсенија IV, који је постао протопрезвитер у Иригу.²²

Емиграција патријарха Арсенија IV и дела митрополита Пећке патријаршије, смрт београдско-карловачког митрополита Вићентија Јовановића, одлазак из Ваљевске епископије епископа Доситеја Николића

¹⁹ Нишки митрополит Георгије Поповић је у запису о краткотрајном немачком запоседању, а потом и губитку Ниша, навео да је „једва стигао до Београда”, Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, 418.

²⁰ Стефан Андреев, Марија Калицин и Красимира Мутафова, *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : съгласно документи от Истанбулския османски архив*, Велико Търново 2019, док. 82, 283–284; Н. В. Радосављевић, *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, 24.

²¹ Остаје недоумица где је Атанасије био све време рата по османском реосвајању како простора на којима је деловао, тако и дотадашње хабзбуршке Краљевине Србије. Да Атанасије буде постављен на место скопског митрополита османским властима молбу је поднео тадашњи пећки патријарх Јоаникије III. Стефан Андреев, Марија Калицин и Красимира Мутафова, *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : съгласно документи от Истанбулския османски архив*, Велико Търново 2019, док. 132, 385–386. Небојша С. Шулетић мишљења је да је тај митрополит касније постао пећки патријарх Атанасије II. Небојша С. Шулетић, „Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662–1766)”, *Српске студије* 3 (2012) 165.

²² Д. Кашић, „Стање у Пећкој патријаршији после емиграције Арсенија IV”, 22–24.

у Сремске Карловце, а на крају и слом хабзбуршке одбране у бици код Гроцке 12/23. јула 1739, створили су на просторима Пећке патријаршије и дела Београдско-карловачке митрополије у Србији велики празан простор, па је било неопходно да се предузму мере да се црквена структура реорганизује и опорави.²³

Нови пећки патријарх те године постао је протосинђел Јоаникије. Свети синод Васељенске патријаршије извршио је његов избор позивајући се „на право да штити аутономне столице које се у неприликама налазе”. Наслов „Споменице” о томе из маја 1739. гласи: „Споменица архиепископа пећког Јанићија по бекству Арсенијевом”. У њеном наслову се јасно истиче да је патријарх Арсеније IV побегао, и тиме престао да буде одговоран за хришћанско становништво које је припадало Пећкој патријаршији. У „Споменици” је за Јоаникија III наведена скромнија, архиепископска титула, а њен степен самосталности описан је као „аутономан”. То је био максимум који јој је Васељенска патријаршија признавала. У стварности, у том тренутку није било говора о било каквој аутономији.²⁴ Избор Јоаникија III за пећког патријарха и његова потврда од османских власти, а потом и рукоположење у епископски чин и устоличење, десили су се у времену пре одлучујуће битке код Гроцке, када се још није знао коначан исход рата. Јоаникије III је по избору кренуо ка Београду који су османске снаге полако опкољавале.

Када је реч о Јоаникијевом избору за пећког патријарха, важно је разјаснити и питање да ли је реч о његовој самосталној идеји, или су у томе били пресудни други чиниоци. У том смислу, треба имати у виду да је он био важан човек у цариградској хришћанској заједници, а као протосинђел Васељенске патријаршије свакако је био кандидат за епископски чин. Живећи у Цариграду, центру дипломатских активности, са рођацима високо ранжираним у номенклатури османске администрације,

²³ Црногорски митрополит Сава Петровић остао је на челу своје митрополије, просторно мале и изоловане. Херцеговачко-захумски митрополит Авксентије I умро је 1738. Смрт дабробосанског митрополита Мелетија Миленковића наступила је 24. децембра 1740 (4. јануара 1741) у Сарајеву. Недељко В. Радосављевић, „Православна црква у Херцеговини од османског освајања до 1766”, у: *Историја епархије Захумско-херцеговачке и приморске : поводом 800 година од утемељења*, Мостар–Требиње 2022, 187; исти, *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, 29–30.

²⁴ Димитрије Алексијевић, „Прилози за историју српске цркве”, *Весник Српске цркве за 1909* (1909) 755–756; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 233–234; Б. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, 357; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : управа Васељенске патријаршије*, 75; исти, „Иоанникий III”, 118–119.

он је сигурно био добро обавештен о ратним збивањима на Балканском полуострву и бекству пећког патријарха Арсенија IV и групе митрополита у Хабзбуршку монархију, што је довело до тешких последица по тамошњу аутокефалију. Исто тако, могао је да претпостави какво је било њено стање по проласку османске војске побуњеним крајевима.²⁵ Разорена структура Пећке патријаршије, сиромаштво и дугови, нису били привлачно место ни у финансијском ни у било ком другом погледу да би Јоаникије сам пожелео да постане пећки патријарх. Избор на место пећког патријарха није му могао донети велики новац већ само проблеме. Отићи из Цариграда с патријаршијског двора у Пећ можда је добровољно могао да уради неки од монаха подвижника, а он то није био.

Због тога можемо да закључимо да је Јоаникије III био избор османских власти, можда и султана Махмуда I лично, да стање у Пећкој патријаршији доведе у ред. Султан је познавао породицу Каратза, имао поверења у њу, и тако одлучио. Протосинђел Јоаникије и Васељенска патријаршија су послушали наређење. Јоаникијев формални избор такође није био уобичајен. Прво, он је изабран за пећког патријарха од сабора архијереја друге помесне цркве, што је за Пећку патријаршију до тада била реткост. Друго, и редослед поступака у његовом избору и потврђивању био је неуобичајен. Он није прво изабран од сабора архијереја па предложен османским властима на потврђивање, да би потом био рукоположен у епископски чин пошто га није имао, и на крају уведен у дужност. Напротив, њему је прво у главном стану османске војске у Једрену уручен берат, да би тек потом дошао у Патријаршију у Цариграду и затражио да буде изабран и рукоположен.²⁶ Османске власти су у мирно време

²⁵ Јоаникијев брат Скарлат, једно време султанов лекар и човек с разгранатим везама на Порти, добро је знао стање на Балканском ратишту, и о томе је највероватније подробно обавестио и њега лично и друге чланове породице, као и важне припаднике грчке заједнице у Цариграду. http://www.ghyka.com/Families/Caragea/Caragea_01.pdf (прегледано 26. 2. 2023).

²⁶ Мишљење Небојше С. Шулетића је да је Јоаникије III прво рукоположен у Цариграду 22. априла 1739, а да је потом наређено да му се изда берат о потврђивању. Он такође истиче да је основ за издавање берата била његова лична молба. Н. С. Шулетић, *Именовања пећких патријарха (1691–1766)*, 60–61, 66. Међутим, када је о рукоположењу у епископски чин кандидата за патријарха реч, оно је имало смисла само по избору од Синода и његовог потврђивања бератом, и због тога је обављено после тога. У супротном, није имало смисла рукополагати кандидата који не би могао да ступи на дужност, пошто се није унапред знало да ли ће бити потврђен бератом или не. Недељко В. Радосављевић, „Синђелија, берат, печат : ступање на архијерејски трон у Османском царству 1766–1878”, у: *Државно-црквено право кроз векове*, Београд–Будва 2019, 138–146.

углавном поштовале предлоге које би црква изнела и те кандидате су потврђивале бератима, али је у његовом случају редослед био другачији.²⁷

Исте 1739. године Јоаникију III придружили су се нови архијереји, београдски, рашки и нишки. Порта је одлучила, а Васељенска патријаршија је спровела одлуку да се што пре именује београдски митрополит. Новембра 1739. за митрополита васпостављене Београдске митрополије изабран је и потврђен Софроније. Споменица о његовом канонском избору између три кандидата заведена је у „Свештени кодекс Велике Христове цркве”.²⁸ Уместо избеглог рашког митрополита Јефтимија Дамјановића изабран је митрополит Гаврило.²⁹ Такође је, уместо Георгија Поповића, изабран нови нишки митрополит Пангелос.³⁰ Нови митрополит ђустендилски, Филотеј, изабран је 1741. године.³¹

Када је реч о реорганизовању и обнови патријаршијске структуре, у српској историографији преовладао је закључак да је, с доласком Јоаникија III, почео продор митрополита из Васељенске у Пећку патријаршију, пре свега Грка, што је довело до тога да се створи конкурентски однос између њих на једној и архијереја Срба на другој страни и повећа њена задуженост, због чега је и укинута 1766.³² Чињеница је да су, убрзо за новим патријархом, у Пећку патријаршију дошла три митрополита из Васељенске патријаршије. Они су добили митрополије које је требало васпоставити у новим границама, попут Београдске, или оне у којима су њихови претходници имали активну улогу у дешавањима везаним за устанак 1737, а потом су пребегли у Хабзбуршку монархију (Нишка, Рашка).³³

²⁷ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 193–201; Олга Тодорова, *Православната црква и българиите XV–XVIII в.*, Софија 1997, 53. Д. Алексијевић, „Прилози за историју Српске цркве”, 755–756.

²⁸ Д. Алексијевић, „Прилози за историју Српске цркве”, 933–934.

²⁹ У Рашку митрополију Гаврило је стигао пре 20. јуна (1. јула) 1740, када је издао синђелију кућанском свештенику Михаилу. Милан Ђ. Милићевић, „Прилози за историју Рашке митрополије”, *Споменик СКА* 10 (1891) 20–21; Иларион Руварац, „Рашки епископи и митрополити”, *Глас СКА* 62 (1901) 37–38.

³⁰ Митрополита Пангелоса често временски одређују у 1735. годину. Међутим, он тада није могао бити на челу Нишке митрополије, јер је у њој био митрополит Јоаникије, кога је те године наследио митрополит Георгије Поповић. Бивши митрополит нишки Георгије Поповић у писму Арсенију IV од 8. јануара 1742. потврђује такво стање. Сремски Карловци, 8. јануара 1742. *Митрополит Георгије Поповић патријарху Арсенију IV*, АСАНУК, фонд „Б”, 26/1742.

³¹ Н. С. Шулетић, „Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662–1766)“, 165.

³² Видети напомену 7.

³³ Видети напомене 28, 29 и 30.

На простору североисточне Босне и западне Србије престала је да постоји Ужичко-зворничка митрополија. Уместо ње, формиране су Ужичко-ваљевска митрополија, сачињена од шест нахија Смедеревског санџака, и „Митрополија Зворничког санџака”, која је до 1752. била под управом дабробосанских, а од тада до краја 1766. ужичко-ваљевских митрополита. Први митрополит за кога се изричито наводи да је заменио Алексија Андрејевића пребеглог у Хабзбуршку монархију био је Теофил, коме је на основу молбе патријарха Јоаникија III издат берат октобра 1740.³⁴ Када је реч о Самоковској митрополији, после Симеона Поповића први митрополит који се у њој помиње био је Мелетије. Његов први помен је из 1744.³⁵

У том тренутку већина поменутих митрополита потицала је из Васељенске патријаршије. Међутим, патријарх Јоаникије III није одбијао ни Србе кандидате за архијерејски чин, мада је могао да има одређене дилеме када су у питању њихов степен образовања и теолошког знања, који су били нижи него код кандидата из Васељенске патријаршије. Тако су на својим троновима остали митрополити црногорски Сава Петровић и дабробосански Мелетије Миленковић.³⁶ Затекавши се у том тренутку у Сарајеву, патријарх Јоаникије III присуствовао је и Мелетијевој сахрани.³⁷ Бивши ђустендилски митрополит Атанасије, уколико се не ради о другом архијереју истог имена, у време патријарха Јоаникија III и на његову молбу потврђен је за скопског митрополита.³⁸ Уместо дабробосанског митрополита Мелетија Миленковића, преминулог крајем 1740, поново је изабран архијереј Србин, Гаврило Михаиловић (Михић).³⁹ За наследника херцеговачко-захумског митрополита Авксентија I, умрлог 1738, изабран је такође Србин, Филотеј Рацановић.⁴⁰

Међутим, анализа деловања Јоаникија III не може се свести само на то колико је изабрано Срба а колико архијереја из Васељенске патријаршије

³⁴ О митрополиту Теофилу нема других података. Октобар 6. 1740, *Молба патријарха Јоаникија III за издавање берата митрополиту Теофилу, који је требао да замени одбеглог Алексија Андрејевића*, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet tasnifi, Adliye (C.ADL), 30, 1813.

³⁵ Та чињеница могла би да значи да је њоме до тада као администратор управљао неки од суседних митрополита. С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 313.

³⁶ Видети напомену 23.

³⁷ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 234.

³⁸ С. Андреев, М. Калицин и К. Мутафова, *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : съгласно документи от Истанбулския османски архив*, док. 82, 283–284.

³⁹ Н. В. Радосављевић, *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, 30; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 2, запис 3170, 202.

⁴⁰ Н. В. Радосављевић, „Православна црква у Херцеговини од османског освајања до 1766“, 188.

на митрополитске тронове, већ и на њихов укупан број. У тренутку када је у Пећку патријаршију дошао, у њој их је било само двојица или тројица. По одласку из Пећке патријаршије 1746, он је иза себе оставио потпуно обновљену епархијску и архијерејску структуру, с најмање десет епархијских митрополита, што је подразумевало њену пуну функционалност, укључујући и могућност избора нових патријараха. Саборни избор његовог наследника, патријарха Атанасија II Гавриловића, по народности Србина, то потврђује.⁴¹

Током управе Пећком патријаршијом Јоаникије III у више наврата морао је да поједине митрополите или манастирска братства, којима су локалне османске власти правиле проблеме, узме у заштиту код централних власти. Године 1742, 19. априла, обратио се Порти и изнео проблем Ћустендилског митрополита Филотеја, који је био изложен притиску једног јаничара, бившег члана његовог обезбеђења, да поново прихвати његову заштиту.⁴² Патријархова интервенција на Порти била је успешна, што потврђује и посебна наредба да се такве злоупотребе спрече.⁴³ Такође је истог митрополита заступао у спору са Струмичком митрополијом Охридске архиепископије око казе Радовиште. Та каза се у првим деценијама 18. века грешком помиње у бератима и струмичких и Ћустендилских митрополита. Фебруара 6/17. 1742. посебним бератом потврђена је њена припадност Ћустендилској митрополији, а митрополиту струмичком забрањено је да се меша у њене послове.⁴⁴

Патријарх Јоаникије III штитио је и братства појединих манастира од притисака да плаћају порезе којих су били ослобођени. Султан Махмуд I је 24. фебруара / 7. марта 1742. на његову молбу издао ферман којим се забрањује становницима села у околини Рилског манастира да на манастир врше притисак, како би заједно плаћали порезе којих је он традиционално био ослобођен. У добијеном ферману тим поводом јасно се наводи да је издат на молбу пећког патријарха Јоаникија. Манастир Рила налазио се на територији Самоковске митрополије Пећке патријаршије, али су се у претходном, као и каснијем времену, да би га заштитили од сваког безакоња, султанима обраћали васељенски патријарси, јер је био ставропигијална лавра Велике цркве. Међутим, Дијаманди Ихчиев, приређивач и преводилац овог фермана, указује на то да је у тренутку

⁴¹ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 41–42.

⁴² С. Андреев, М. Калицин и К. Мутаfoва, *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : съгласно документи от Истанбулския османски архив*, док 134, 389.

⁴³ Исто, док. 135, 390.

⁴⁴ Исто, док. 132, 385–386.

његовог настанка Рилски манастир био под духовном влашћу пећког патријарха.⁴⁵ Јоаникије III ишао је и у канонске визитације у Пећкој патријаршији. Зна се да је посетио манастире Пиву и Добрићево у Херцеговини, град Сарајево у време погребња дабробосанског митрополита Мелетија Миленковића, као и град Смедерево.⁴⁶

Веома важно питање, које је такође било подложно једностраним тумачењима, били су дугови Пећке патријаршије. Патријарх Јоаникије III није у њу донео праксу задуживања, нити су тек са њим дугови настали и расли. У тренутку његовог доласка они су већ постојали, и то у великим износима. Митрополити који су подржали устанак народа, а затим побегли с патријархом Арсенијем IV у Хабзбуршку монархију, оставили су за собом осиромашене и презадужене епархије. Такав је био случај нишког митрополита Георгија Поповића. Износи које је он задужио исказивани су у хиљадама талира и у другим монетама, а повериоци из Османског царства инсистирали су на њиховом плаћању. То је прерасло у дипломатско питање, због чега није ни могао одмах да добије нову епархију. Ни 1745. када је због заслуга за Хабзбуршку монархију и оданости двору ипак добио нову, Темишварску епархију, питање његових дугова још није било решено.⁴⁷ Краљевска угарска канцеларија донела је одлуку да му се одбија половина додељених припадности, како би једном од поверилаца, базрђан-баши Елиасафу из Јањине, дуг био исплаћен.⁴⁸ Међутим, ни та мера није помогла да се питање његових дугова реши. Због тога је део њих као јемац 1746.

⁴⁵ Диаманди Ихчиев, *Турскиџ документи на Рилския манастирџ*, Софија 1910, док. 22, 38–40.

⁴⁶ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 234. Јоаникије III посетио је Смедерево 8/19. новембра 1745. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 2, запис 2909, 149.

⁴⁷ У прво време он је као своје оправдање за дугове истицао да их је наследио 1735. од свог претходника на челу Нишке митрополије, митрополита Јоаникија, и да је на њиховом прихватању инсистирао и нишки Бећир-паша. Такође је наводио да су настали због обнове цркве у Нишу и изградње цркве у Прокупљу. Георгије Поповић у писму Арсенију IV истиче и да је у цркви у Османском царству обичај да се од претходног епископа прихвате „куће и грунтови”, али и дугови, и да је он то учинио. По његовом наводу, део је исплатио, а новац за то позајмио је од базрђан-баше Елиасафа из Јањине учи рата 1737. Сремски Карловци, 8. јануара 1742. *Митрополит Георгије Поповић патријарху Арсенију IV*. АСАНУК, фонд „Б”, 26/1742; Љиљана Пузовић, „Темишварска епархија од Пожаревачког мира до Темишварског сабора (1718–1790)”, у: *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве* 1, Београд 2020, 228–229.

⁴⁸ Децембар 29. године 1745. *Краљевска угарска канцеларија Темишварској администрацији*. АСАНУК, фонд „Б”, 29/1745.

исплатио патријарх Арсеније IV.⁴⁹ Епископ темишварски Георгије Поповић умро је 1. децембра 1757.⁵⁰

И Алексије Андрејевић, до 1737. митрополит ужичко-зворнички, такође се пре емиграције задуживао, а то је наставио да ради и у Хабзбуршкој монархији као костајничко-зринопољски епископ. Године 1746. хиландарски архимандрит Герасим молио га је преко Карловачке митрополије да му врати новац који му је позајмио док је био ужичко-зворнички митрополит. У писму се наводи износ од 150 талира дуга, при чему се истиче да је 50 талира од тог износа архимандрит Герасим предао митрополитовом брату, свештенику Јовану.⁵¹ О старим дуговима из времена док је Алексије Андрејевић био у Османском царству сведоче и друге признанице. Једна од њих, коју су потписали сведоци, настала је у Нишу 21. децембра 1736. године. Тада је Алексије Андрејевић од два Јеврејина из Костура, Исака и Давида, позајмио 1.600 пјастера.⁵² Друга, такође оверена признаница, потврђивала је да је од истих кредитора узео још 1.000 талира.⁵³ Питање враћања дугова Алексија Андрејевића било је тако тешко да је он 1749. извесном Гаји Попићу дао у залог вредне ствари.⁵⁴ Гајо Попић није био једини код кога је Алексије Андрејевић заложити ствари за новац. Георгије Колунџија из Новог Сада је исте 1749. године писмом тражио да му за заложене ствари епископ Алексије Андрејевић уплати новац.⁵⁵ Из другог писма које му је потом написао, Колунџија наводи да је добио 20 дуката, и моли га да му остатак, који је такође износио 20 дуката,

⁴⁹ Из године 1746. сачуван је концепт обрачуна дугова Георгија Поповића базрђан-баши Елиасафу у износу од 5.000 талира, чији је јемац био патријарх Арсеније IV. Новац је исплаћен у више рата, и с каматама је износио 5.664,30 талира. Сремски Карловци, 14. децембра 1746, *Концепт обрачуна дугова темишварског епископа Георгија Поповића базрђан-баши Елиасафу, чији је јемац био патријарх Арсеније IV*, АСАНУК, фонд „Б”, 86/1746.

⁵⁰ Љ. Пузовић, „Темишварска епархија од Пожаревачког мира до Темишварског сабора (1718–1790)”, 229.

⁵¹ Сремски Карловци, 14. новембра 1746. *Егзарх Никон Алексију Андрејевићу*, АСАНУК, фонд „Б”, 16/1746.

⁵² На признаници, која је сачувана у овереном препису на немачком језику, потписана су четири сведока. Мај 4. 1753, *Превод признанице о дугу митрополита Алексија Андрејевића од 21. новембра 1736*. АСАНУК, фонд „Б”, 140 /1753.

⁵³ Мај 1753. *Оверена признаница Алексија Андрејевића којом потврђује да је од Исака и Давида из Костура примио на зајам 1.000 турских талира*. АСАНУК, фонд „Б”, 141 /1753.

⁵⁴ Сакос, митра, три окована крста са стопама, две велике сребрне чаше, појас плетени сребрни, нож велики окован сребром, панагијари велики и мали. Костајница, 27. јула 1749. *Попис ствари Алексија Андрејевића предатих Гаји Попићу*, АСАНУК, фонд „Б”, 4а/1749.

⁵⁵ Нови Сад, 21. августа 1749. *Георгије Колунџија епископу Алексију Андрејевићу*, АСАНУК, фонд „Б”, 34/1749.

уплати што пре.⁵⁶ Алексије Андрејевић умро је 21. септембра 1749, а тек потом је Данило Јакшић, епископ горњокарловачки, направио делимичну спецификацију његових дугова и послао је на увид митрополиту Павлу Ненадовићу.⁵⁷ Ти дугови највероватније никада нису били исплаћени повериоцима у Османском царству.

У финансијама Пећке патријаршије појавио се још један проблем после 1739. године. Карловачка митрополија престала је да јој даје помоћ.⁵⁸ Разлог за то био је не само у томе што је на њено чело одлуком османских власти инсталиран патријарх из друге помесне аутокефалије, већ и што се на челу Карловачке митрополије налазио избегли патријарх Арсеније IV, који новог црквеног поглавара у Пећи није признавао.

Још један важан податак потврђује да је Пећка патријаршија остала без новца и драгоцености пре одласка Јоаникија III 1746. године. Његов наследник, Атанасије II Гавриловић, послао је 1750. архимандрита Василија Петровића у Беч, како би издејствовао враћање црквених ствари и драгоцености које је у сеоби 1737. са собом понео патријарх Арсеније IV.⁵⁹ Знајући добро какве последице доноси османска одмазда, патријарх Арсеније IV тешко да би приликом бекства понео само неке драгоцености, а оставио новац да га плени османска војска.⁶⁰ Можда су поменуте драгоцености, поред питања легитимитета, биле и разлог због кога је Јоаникије III настојао да се сусретне с њим, али патријарх у изгнанству то није желео да прихвати.⁶¹ И из овог податка јасно је да је новац из Патријаршије у изгнанство понео бивши патријарх, што је најбоље знао управо Василије Петровић, човек који је 1754. Јоаникија III оптужио да је

⁵⁶ Нови Сад, 24. септембра 1749. *Георгије Колунџија епископу Алексију Андрејевићу*, АСАНУК, фонд „Б”, 35/1749.

⁵⁷ Година 1752, *Данило Јакшић, епископ горњокарловачки, митрополиту Павлу Ненадовићу*. АСАНУК, фонд „Б”, 16/1752.

⁵⁸ Помоћ је обнављана само када су на пећки трон долазили патријарси Срби. Радослав Грујић, „Пећки патријарси и карловачки митрополити у XVIII веку”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* 4 (1931) 13–34, 224–240.

⁵⁹ Н. В. Радосављевић, „Црногорски митрополит Сава Петровић и укидање Пећке патријаршије 1766”, 239.

⁶⁰ Душан Кашић наводи да је патријарх Арсеније IV из Пећке патријаршије понео „најдрагоценије утвари и честице од моштију неких светитеља, као и главу Светог Евгенија”, и да су све светиње касније биле код карансебешког епископа Јована Ђорђевића. Д. Кашић, „Стање у Пећкој патријаршији после емиграције Арсенија IV”, 18.

⁶¹ Радмила Тричковић сматрала је да се то десило када се Јоаникије III још налазио у Београду, и да му је намера била да поврати црквене утвари и драгоцености, или да убеди Арсенија IV да се врати назад. Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687–1739*, 453. Н. Радосављевић, „Јоаникиј III”, 118–119; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 234.

однео све драгоцености из патријаршијске ризнице. Патријарх Јоаникије III највероватније је 1739. затекао празну ризницу и велике дугове Цркве и њених појединих епархија. Могућности наплате тих дугова биле су мале, а привремено их је било могуће санирати новим задужењима, на шта су такође постојале камате.

И у таквим околностима обавезе Пећке патријаршије према државним властима нису могле да буду одложене. Децембра 31. године 1740. Јоаникије III платио је 65.940 акчи, односно 549,50 гроша, као задужење које је давано за јаничаре који су чували београдску тврђаву, за период од 29. марта 1740. до 18. марта 1741. године.⁶² Поред тога, био је одговоран за годишњи државни пешкеш који је износио 70.000 акчи, али и за „ирсалије” (таксе за административне трошкове) од 24.040 акчи.⁶³ Пешкеш је године 1691. привремено смањен са 100.000 на 70.000 акчи, и тако је било све до 1752.⁶⁴ И нови митрополити такође су били оптерећени плаћањем такси за издавање берата, чији износи су се кретали од 800 до преко 16.000 акчи. Стање наслеђено 1739. у финансијском погледу било је непоправљиво, а пракса узимања нових зајмова да би били враћени стари дугови и да би патријарх и митрополити измирили своје обавезе због тога је постала уобичајена. То само по себи не значи да патријарх Јоаникије III није инсистирао на приходима на које је по берату имао право, али њих је било тешко остварити од осиромашених верника и свештенства, чији се број смањило. Такође се не може са сигурношћу тврдити да није користио или узео новац из патријаршијске ризнице. Тог новца, међутим, није могло бити много. Тешко наслеђе остављено од Арсенија IV и митрополита који су побегли решено је тек по укидању Пећке патријаршије 1766.⁶⁵

⁶² С. Андреев, М. Калицин и К. Мутафова, *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : съгласно документи от Истанбулския османски архив*, док. 125, 371.

⁶³ Касније ће износ који је плаћан за јаничаре чуваре београдске тврђаве бити пренет на чуваре путева у клисурама и кланцима Босанског пашалука. Недељко В. Радосављевић и Тајјана Катић, „Укидање Пећке патријаршије 1766. године – фискални оквир”, *Црквене студије* 20 (2023) 424.

⁶⁴ Н. С. Шулетић, „Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662–1766)“, 152.

⁶⁵ Васељенска патријаршија је, позивајући се на фетву шејх-ул-ислама из новембра 1766, издату на њену молбу, успела да избегне плаћање већине дугова Пећке патријаршије по њеном укидању. Шејх-ул-ислам је у фетви навео да се лични дугови патријараха или митрополита могу потраживати само од њихових наследника по крвној линији, или од јемаца који су сведочили приликом задуживања. Нови митрополити нису сматрани ни наследницима ни јемцима својих претходника. Исламско право такође не познаје дуг колективног ентитета – цркве, већ само појединаца. На основу поменуте фетве, локалним кадијама наређено је да спрече узнемиравање митрополита од поверилаца њихових претходника или носилаца функција локалних власти. Фетва индиректно потврђује став

Најзад, остаје отворено питање да ли је и колико новца из Пећке патријаршије патријарх Јоаникије III по датој оставци 1746. присвојио и понео са собом? С обзиром на то да је манастир Пећка патријаршија страдао у хабзбуршко-османском рату 1737–1739. од османске војске, а да 1750. још није био у целости поправљен, Јоаникије III тешко да би у њему 1746. могао да нађе неки већи износ новца. Већ поменути Василије Петровић је, као изасланик патријарха Атанасија II Гавриловића, поред молби за повраћај драгоцености које је 1737. са собом однео пећки патријарх Арсеније IV, имао и задатак да у Хабзбуршкој монархији сакупља новац за обнову Пећког манастира. Он је 1750. једним меморандумом известио хабзбуршки двор о тешком стању у коме се манастир налазио, и настојањима патријарха Атанасија II Гавриловића да га обнови.⁶⁶ Зато су његове тврдње о томе да је патријарх Јоаникије III из Пећи однео већу суму новца контрадикторне с подацима из тог меморандума и недовољно уверљиве. И аутор „Општег листа” такође претерује када говори о износу од 35.000 гроша које је патријарх Јоаникије III присвојио.⁶⁷ Толико новца у Патријаршији једноставно није било. И тврдњу Стевана М. Димитријевића, коју прихвата Душан Кашић, о томе да је патријарх Јоаникије III са собом понео сав новац и драгоцености из Пећке патријаршије, те да су га потом у Скопљу стигли Срби из Пећи и новац вратили, такође морамо узети с резервом.⁶⁸ Прво, Димитријевић о томе пише 182 године по Јоаникијевом одласку. Друго, патријарх је био под полицијском пратњом као носилац царског берата, па им није било лако да му приступе с таквом намером. У овом тренутку, услед недостатка извора првог реда, питање узимања новца из патријаршијске ризнице од Јоаникија III мора остати отворено.

османске државе која је гледала на патријарха и митрополите као на појединачне закупце прихода који су, као такви, понаособ били њој одговорни. На овај начин одбачени су дугови како бивших патријараха, тако и митрополита. Недељко В. Радосављевић и Татјана Катић, „Укидање Пећке патријаршије 1766. године – фискални оквир”, 426. Из наведених података јасно је да Пећка патријаршија није имала на располагању врсне правнике, познаваоце шеријатског права и османске правне праксе, који би јој омогућили да се сама ослободи терета великих дугова пре него што је била укинута. Elif Bayraktar-Tellan, *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-century Ottoman Empire* (Doctoral dissertation, Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2011) 243.

⁶⁶ Д. Кашић, „Стање у Пећкој патријаршији после емиграције Арсенија IV”, 25.

⁶⁷ М. С. Милојевић, „Обшти лист Патријаршије пећке”, 81.

⁶⁸ Стеван М. Димитријевић, „Кратак преглед историје Пећске патријаршије”, у: *Усталичење Његове светости патријарха Димитрија у Пећи*, Београд 1924, 24; Д. Кашић, „Стање у Пећкој патријаршији после емиграције Арсенија IV”, 25.

По датој оставци и одласку из Пећке патријаршије 1746, Јоаникије се вратио у Цариград, добро познату средину у којој га нису пратили дугови и изражена нетрпељивост носилаца локалних власти према црквеним личностима. У Васељенској патријаршији он је септембра 1747. године постао халкедонски митрополит.⁶⁹ Халкедонска митрополија била је високо рангирана у поретку Васељенске патријаршије. Четири године пре његовог избора, у тренутку када је на васељенски патријаршијски трон ступио патријарх Неофит II Константинопољски, Халкедонска митрополија била је четрнаеста у ранг-листи Васељенске патријаршије, и сврстана је међу митрополије прве класе.⁷⁰ А с обзиром на то да је Халкедон предграђе Цариграда на другој обали Босфора, он је без проблема митрополијом могао да управља и из средишта Патријаршије у Фанару, у непосредној близини епархије.

Из времена његовог деловања као халкедонског митрополита издваја се путовање које је 1750. извео као патријархов егзарх у кнежевине Молдавију и Влашку, а потом Тракију, Тесалију, централну Грчку, Пелопонез, Кефалонију, и на крају Крф, у циљу прикупљања новчане помоћи за Васељенску патријаршију. Његов избор за одлазак у румунске кнежевине био је логичан, јер је тамо постојала богата и утицајна грана породице Каратза, која му је могла бити од помоћи. За остале наведене области може се рећи да му је кретање било олакшано како чињеницом да је реч о простору на коме је преовлађујући језик био грчки, тако и због тога што је био на челу угледне Халкедонске митрополије. Међутим, по повратку с тог дугог путовања готово сав новац био је потрошен, док је 25 кеса узео он лично на име трошкова које је током путовања имао.⁷¹

За његову управу Халкедонском митрополијом везан је један важан задужбинарски подухват. На острву Халки Јоаникије је из темеља обновио манастир Светог великомученика Георгија Победоносца. Радило се о

⁶⁹ Н. Радосавлевич, „Иоанникий III”, 119.

⁷⁰ Hasan Çolak & Elif Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul 2019, 252. Место Халкедонске митрополије у ранг-листи мењало се, али је она увек била митрополија прве класе. Године 1792, Халкедонска митрополија била је седма у ранг-листи, одмах иза Никејске. Иван Снџгаров, „Исторически вести за Търновската митрополия”, *Годишник на Университета „Св. Климент Охридски” – София : Богословски факултет*, томъ 20 (1943), док. 35, 32. У брату издатом васељенском патријарху Јоакиму II 1860, Халкедонска митрополија и даље је била иза Никејске, али 12. по рангу у црквеном поретку. Христо Арнаудов, *Пълно събрание на държавнитѣ закони, уставы, наставления и високи заповѣди на Османската империя*, том I, Цариград 1871, 3.

⁷¹ Αγγελομάτη-Γσουγκαράκη, Ελένη, „Το φαινόμενο της ζητείας κατά τη Μεταβυζαντινή Περίοδο”, *Ιόνιος Λόγος* 1, Κέρκυρα 2007, 236.

изузетном грађевинском подухвату, јер се објекти манастира налазе на стрмој морској обали.⁷²

Године 1761, 4. априла, поново под именом Јоаникије III, изабран је за новог васељенског патријарха, наследивши на трону Серафима II Константинопољског. На челу патријаршије био је две године.⁷³ Био је познат као припадник конзервативне струје, и противник било каквих измена у наставним плановима патријаршијских теолошких школа. То се највише видело на примеру Елефтериоса Вулгариса, угледног теолога и филозофа. Вулгарис је смењен са своје катедре у Великој народној школи само месец дана по ступању Јоаникија III на трон. Неки аутори разлог смене виде у Вулгарисовој прикривеној антиосманској позицији и контактима са западним филозофима и теолозима. Не знамо да ли је то 1761. имало икаквог основа, али је Вулгарис, који је касније постао поданик Русије, у време руско-османског рата 1787–1792. правио план за стварање Грчког царства.⁷⁴

Двадесет првог маја 1763. Јоаникије III смењен је и послат у Свету Гору. Међутим, захваљујући везама својих најближих рођака на Порти, убрзо му је допуштен повратак. Од 1764. трајно се настанио у манастиру Светог великомученика Георгија Победоносца на Халки, уз годишње припадности од 2.000 гроша. Није се лако помирио са сменом с патријаршијског трона, и наставио је свој уплив у патријаршијске послове. Са непосредним наследником на патријаршијском трону Самуилом I Ханцерисом није имао добар однос. У грчкој историографији присутно је мишљење да је поткопавао његове позиције тако што је подстрекивао разне људе да против новог патријарха шаљу жалбе султану Мустафи III. Могуће

⁷² *Monastery of Agios Georgios*, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople, http://constantinople.chw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11089#chapter_6 (приступљено 5. 3. 2023).

⁷³ Н. Çolak & Е. Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, 298–305.

⁷⁴ Вулгарис је рођен 1715. на Крфу, у породици бугарског порекла, из чега је изведено и његово презиме. Монашки чин примио је 1739. Од 1742. десет година је био ректор Гимназије у Јањини, потом ректор и главни наставник школе при светогорској Ватопедској лаври. Потом је предавао на Великој народној школи у Цариграду. Сматрало се да је покушао да нађе компромис између Православља и филозофије просвећености. По напуштању Цариграда боравио је у неким значајним европским филозофским центрима, да би се коначно настанио у Русији. Тамо је постао епископ славјански и херсонски. Умро је 1806. у Санкт Петербургу. Био је угледан теолог и филозоф, а теолошку доктрину Православља никада није изневерио, јер његова отвореност ка другим мишљењима није значила и склоност да их безусловно прихвати, што патријарх Јоаникије, али ни његови наследници, нису препознали, за разлику од њихових претходника. Оставио је обимно научно дело. Ј. А. Герд, „Евгений (Елефтерий Булгарис/Вулгарис)”, у: *Православная энциклопедия* 17, Москва 2013, 68–72.

је да су и оне допринеле смени Самуила I Ханцериса с патријаршијског трона 1768.⁷⁵

Јоаникије Каратза, бивши пећки патријарх, потом халкедонски митрополит па васељенски патријарх, умро је 1793. на Халки. У тренутку смрти имао је 93 године. Своју задужбину, манастир Светог Георгија, посветио је Божјем Гробу, чиме је јурисдикцију над њим као над својим метохом добила Јерусалимска патријаршија.⁷⁶

Јоаникије Каратза је готово цео живот провео у црквеној структури Васељенске патријаршије. У времену од 1739. до 1746. био је пећки патријарх. Његов задатак био је да доведе у ред прилике у Пећкој патријаршији, реорганизује мрежу епархија и успостави тешко нарушен поредак у њој услед бекства патријарха Арсенија IV с једним бројем митрополита, свештенства и монаштва у Хабзбуршку монархију. Савременици му нису били наклоњени и о њему су оставили податке који нису сасвим одговарали чињеницама, а који су прихваћени и у критичкој историографији. То се односи на довођење митрополита из Васељенске у Пећку патријаршију, задуживање цркве и узимање драгоцености из њене ризнице по оставци 1746. године. На основу извора првог реда, међутим, такви закључци у значајној мери су се показали неодрживим. Јоаникије III васпоставио је и реорганизовао црквену структуру Пећке патријаршије, чиме је она постала функционална у пуној мери, укључујући могућност избора како патријараха, тако и појединих митрополита. На том путу имао је опструкције локалних османских власти, с којима се успешно носио. Међутим, није успео да реши питање нараслих дугова које је оставила стара структура. Када је реч о избору нових архијереја, није био искључив, и на поједине архијерејске тронове предлагао је и Србе. Узимање новца из пећке ризнице 1746. за које је оптужен није искључено, али се није могло радити о већој суми јер је претходни патријарх 1737. драгоцености и новац однео у Хабзбуршку монархију. По одласку из Пећи, године 1747. постао је халкедонски митрополит. Године 1761. изабран је за васељенског патријарха. Ту дужност је обављао до 1763, када је смењен и послат у Свету Гору. Брзо се вратио и остатак живота провео у манастиру Светог Георгија на Халки, коме је био ктитор приликом обнове. Умро је на Халки 1793.

⁷⁵ Βασίλειος Μπακούρος, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σαμουήλ Α' Χαντζερής ο βυζάντιος: ο βίος και το έργο του (1700–1775)*, Αθήνα 1998, 361.

⁷⁶ *Monastery of Agios Georgios*, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople, http://constantinople.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11089#chapter_6 (приступљено 17. 3. 2023).

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet tasnifi, Adliye (C.ADL), 30, 1813.
АСАНУК, фонд „Б”, 26/1742, 29/1745, 16/1746, 86/1746, 4а/1749, 34/1749, 35/1749, 16/1752,
140/1753, 141/1753.

Објављени извори – Published Primary Sources

- Çolak, Hasan & Elif Bayraktar-Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution: A Study of Early Modern Patriarchal Berats*, Istanbul 2019.
- Алексијевић, Димитрије, „Прилози за историју Српске цркве”, *Весник Српске цркве за 1909* (1909) 753–761, 830–837, 923–937. [Aleksijević, Dimitrije, „Prilozi za istoriju Srpske crkve”, *Vesnik Srpske crkve za 1909* (1909) 753–761, 830–837, 923–937]
- Андреев, Стефан, Марија Калицин и Красимира Мутафова, *Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век : съгласно документи от Истанбулския османски архив*, Велико Търново 2019. [Andreev, Stefan; Mariya Kalicin i Krasimira Mutafova, *Pravoslavni strukturi na Balkanite prez XVII–XVIII vek : saglasno dokumenti ot istanbulskiya osmanski arhiv*, Veliko Tarnovo 2019]
- Арнаудов, Христо, *Пълно събрание на държавнитѣ закони, уставы, наставления и високи заповѣди на Османската империя*, том 1, Цариград 1871. [Arnaudov, Hristo, *Palno sabranie na dyrzhavnite zakonyi, ustavyi, nastavleniya i vyisokyi zapovedi na Osmanskata imperiya*, tom 1, Carigrad 1871]
- Дечански споменици*, скупио и издао архимандрит дечански Серафимъ Ристић, Београд 1864. [Dečanski spomenici, skupio i izdao arhimandrit dečanski Serafim Ristić, Beograd 1864]
- Ихчиев, Диаманди, *Турскитѣ документи на Рилския манастир*, София 1910. [Ihchieva, Diamandi, *Turskite dokumenti na Rilskiya monastiry*, Sofia 1910]
- Милићевић, Милан Ђ., „Прилози за историју Рашке митрополије”, *Споменик СКА* 10 (1891) 19–24. [Milićević, Milan Đ., „Prilozi za istoriju Raške mitropolije”, *Spomenik SKA* 10 (1891) 19–24]
- Милојевић, Милош С., „Обшти лист Патријаршије пећске”, *Гласник СУД* 35 (1872) 1–103. [Milojević, Miloš S., „Obšti list Patrijaršije pećske”, *Glasnik SUD* 35 (1872) 1–103]
- Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи* 2, Београд 1903. [Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi* 2, Beograd 1903]

Интернет - Internet

http://www.ghyka.com/Familles/Caragea/Caragea_01.pdf (приступљено 15. и 26. 2. 2023)
http://constantinople.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11089#chapter_6 *Monastery of Agios Georgios*, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople (приступљено 5. и 17. 3. 2023)

Литература – Secondary works

- Bayraktar-Tellan, Elif, *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-century Ottoman Empire* (Doctoral dissertation, Ankara: Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University, 2011)
- Đurđev, Branislav, *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, Sarajevo 1964.
- Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968.
- Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ελένη, „Το φαινόμενο της ζητείας κατά τη Μεταβυζαντινή Περίοδο”, *Ιόνιος Λόγος* 1, Κέρκυρα 2007, 247–294. [Angelomáti-Tsoungaráki, Eléni, „To rhaínómeno tis zitías katá ti Metavizantiní Período”, *Iónios Lógos* 1, Kérkira 2007, 247–294]
- Μπακούρος, Βασίλειος, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σαμουήλ Α΄ Χαντζερής ο βυζάντιος: ο βίος και το έργο του (1700–1775)*, Αθήνα 1998. [Bakoúros, Vasilios, *O Ikoumenikós Patriárkhis Samoíl A΄ Khantzerís o vizántios: o víos kai to érgo tou (1700–1775)*, Athína 1998]
- Веселиновић, Рајко Л., „Србија под аустријском влашћу 1718–1739”, у: *Историја српског народа* IV/1, Београд 1986, 106–162. [Veselinović, Rajko L., „Srbija pod austrijskom vlašću 1817–1739”, u: *Istorija srpskog naroda* IV/1, Beograd 1986, 106–162]
- Вуковић, Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996. [Vuković, Sava, *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*, Beograd–Podgorica–Kragujevac 1996]
- Герд Л. А., „Евгений (Елефтерий Булгарис/Вулгарис)”, у: *Православная энциклопедия* 17, Москва 2013, 68–72. [Gerd L. A., „Evgeniy (Elefteriy Bulgaris/Vulgaris)”, u: *Pravoslavnaja enciklopedija* 17, Moskva 2013, 68–72]
- Грујић, Радослав, „Пећки патријарси и карловачки митрополити у XVIII веку”, *Гласник Историског друштва у Новом Саду* 4 (1931) 13–34, 224–240. [Grujić, Radoslav, „Pečki patrijarsi i karlovački mitropoliti u XVIII veku”, *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 4 (1931) 13–34, 224–240]
- Димитријевић, Стеван М., „Кратак преглед историје Пећске патријаршије“, у: *Устоличење Његове светости патријарха Димитрија у Пећу*, Београд 1924. [Dimitrijević, Stevan M., *Ustoličnje Njegove svetosti patrijarha Dimitrija u Peći*, Beograd 1924]
- Ђурђев, Бранислав, „Пећка патријаршија у сукобу са Османским царством и њено укидање”, у: *Историја народа Југославије*, књ. друга, Београд 1960, 1265–1270.

- [Ђурђевић, Branislav, „Пећка патријаршија у sukobу са Oсмaнским царством и њено укидање”, у: *Istorija naroda Jugoslavije*, књ. друга, Београд 1960, 1265–1270]
- Живојиновић, Драгољуб Р., *Успон Европе (1450–1789)*, Београд 1995³. [Živojinović Dragoljub R., *Uspon Evrope (1450–1789)*, Београд 1995³]
- Кашић, Душан, „Стање у Пећкој патријаршији после емиграције Арсенија IV”, *Богословље* 4 (19) (1960) 16–30. [Kašić, Dušan, „Stanje u Pečkoj patrijaršiji posle emigracije Arsenija IV”, *Bogoslovlje* 4 (19) (1960) 16–30]
- Петровић, Василиј, *История о Черной Горы*, Санкт Петербург 1754. [Petrović, Vasilij, *Istorija o Čornoj Gori*, Sankt Peterburg 1754]
- Поповић, Душан, *Београд и Србија од Пожаревачког до Београдског мира*, Београд 1950. [Popović, Dušan, *Beograd i Srbija od Požarevačkog do Beogradskog mira*, Београд 1950]
- Пузовић, Љилјана, „Темišварска епархија од Пожаревачког мира до Темišварског сабора (1718–1790)”, у: *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве* 1, Београд 2020, 225–242. [Puzović, Ljiljana, „Temišvarska eparhija od Požarevačkog mira do Temišvarskog sabora (1718–1790)”, у: *Osam vekova autokefalije Srpske pravoslavne crkve* 1, Београд 2020, 225–242]
- Радосављевић, Недељко В., „Ваљевска епископија 1718–1739”, *Гласник Историјског архива Ваљево* 32 (1998) 9–33. [Radosavljević, Nedeljko, „Valjevska episkopija 1718–1739”, *Glasnik Istorijskog arhiva Valjevo* 32 (1998), 9–33]
- Радосављевић, Недељко В., *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000. [Radosavljević, Nedeljko V., *Užičko-valjevska mitropolija 1739–1804*, Valjevo 2000]
- Радосављевић, Недељко В., *Православна црква у Београдском pašалуку 1766–1831 : управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007. [Radosavljević, Nedeljko V., *Pravoslavna crkva u Beogradskom pašaluku 1766–1831 : uprava Vaseljenske patrijaršije*, Београд 2007]
- Радосавлевич, Неделко, „Иоанникиј III”, у: *Православная энциклопедия* 25, Москва 2015, 118–119. [Radosavljević, Nedeljko, „Joanikij III”, у: *Pravoslavnaja Enciklopedija* 25, Moskva 2015, 118–119]
- Радосављевић, Недељко В., „Синђелија, брат, печат : ступање на архијерејски трон у Османском царству 1766–1878”, у: *Државно-црквено право кроз векове*, Београд–Будва 2019, 137–156. [Radosavljević, Nedeljko V., „Sindelija, berat, pečat : stupanje na arhijerejski tron u Osmanskom carstvu 1766–1878”, у: *Državno-crkveno pravo kroz vekove*, Београд–Будва 2019, 137–156]
- Радосављевић, Недељко В., „Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије”, у: *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве* 1, Београд 2020, 253–264. [Radosavljević, Nedeljko V., „Beogradski mir (1739) i reorganizacija Pečke patrijaršije”, у: *Osam vekova autokefalije Srpske pravoslavne crkve* 1, Београд 2020, 253–264]
- Радосављевић, Недељко В., „Црногорски митрополит Сава Петровић и укидање Пећке патријаршије 1766”, *Историјски часопис* 69 (2020) 227–248. [Radosavljević, Nedeljko

- V., „Crnogorski mitropolit Sava Petrović i ukidanje Pečke patrijaršije 1766”, *Istorijski časopis* 69 (2020), 227–248]
- Радосављевић, Неделько В., *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, Београд 2021. [Radosavljević, Nedeljko V., *Dabrobosanska mitropolija u Vaseljenskoj patrijaršiji (1766–1880)*, Beograd 2021]
- Радосављевић, Неделько В., „Православна црква у Херцеговини од османског освајања до 1766”, у: *Историја епархије Захумско-херцеговачке и приморске : поводом 800 година од утемељења*, Мостар–Требиње 2022, 163–203. [Radosavljević, Nedeljko V., „Pravoslavna crkva u Hercegovini od osmanskog osvajanja do 1766”, u: *Istorija eparhije Zahumsko-hercegovačke i primorske : povodom 800 godina od utemeljenja*, Mostar–Trebinje 2022, 163–203]
- Радосављевић, Неделько В., „Херцеговачко-захумска митрополија 1766–1880”, у: *Историја епархије Захумско-херцеговачке и приморске : поводом 800 година од утемељења*, Мостар–Требиње 2022, 205–268. [Radosavljević, Nedeljko V., „Hercegovačko-zahumska mitropolija 1766–1880”, u: *Istorija eparhije Zahumsko-hercegovačke i primorske : povodom 800 godina od utemeljenja*, Mostar–Trebinje 2022, 205–268]
- Радосављевић, Неделько В. и Тајјана Катић, „Укидање Пећке патријаршије 1766. године – фискални оквир”, *Црквене студије* 20 (2023) 421–433. [Radosavljević, Nedeljko V. i Tatjana Katić, „Ukidanje Pečke patrijaršije 1766 godine – fiskalni okvir”, *Crkvene studije* 20 (2023) 421–433]
- Руvaraц, Димитрије, „Доситије Николић, владика ваљевски”, *Гласник СПЦ за 1921* (1921), 392–396, 421–423. [Rugarac, Dimitrije, „Dositije Nikolić, vladika valjevski”, *Glasnik SPC za 1921* (1921) 392–396, 421–423]
- Руvaraц, Иларион, „Рашки епископи и митрополити”, *Глас СКА* 62 (1901) 3–46. [Rugarac, Ilarion, „Raški episkopi i mitropoliti”, *Glas SKA* 62 (1901) 3–46]
- Самарџић, Радован, „Српска црква у Турском царству 1690–1766”, у: *Историја српског народа IV/1*, Београд 1986, 531–552. [Samardžić, Radovan, „Srpska crkva u Turskom carstvu 1690–1766”, u: *Istorija srpskog naroda IV/1*, Beograd 1986, 531–552]
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве* 1, Београд 1991. [Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske pravoslavne crkve* 1, Beograd 1991]
- Снџгаров Иван, „Исторически вести за Търновската митрополија”, *Годишник на Университета „Св. Климент Охридски” – Софија : Богословски факултет*, том XX (1943) 1–60. [Snegarov, Ivan, „Istoricheski vesti za Tarnovskata mitropolija”, *Godishnik na Univerzitetu „Sv. Kliment Ohridski” – Sofiya : Bogoslovski fakultet*, tom 20 (1943) 1–60]
- Тодорова, Олга, *Православната црква и българите XV–XVIII в.*, Софија 1997. [Todorova, Olga, *Pravoslavната crkva i balgarite XV–XVIII v.*, Sofia 1997]
- Тричковић, Радмила, *Београдски пашалук 1687–1739*, Београд 2013. [Tričković Radmila, *Beogradski pašaluk 1687–1739*, Beograd 2013]

- Ђоровић, Владимир, *Историја Срба 2*, Београд 1989. [Ćorović, Vladimir, *Istorija Srba 2*, Београд 1989]
- Шулетић, Небојша С., „Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662–1766)”, *Српске студије* 3 (2012) 151–182. [Šuletić, Nebojša S., „Kolasijska eparhija i njene starešine u turskim poreskim knjigama (1662–1766)”, *Srpske studije* 3 (2012) 151–182]
- Шулетић, Небојша С., „Именовања пећких патријараха (1690–1766)”, *Зборник Матице српске за историју* 104 (2021) 51–71. [Šuletić, Nebojša S., „Imenovanja pečkih patrijaraha (1690–1766)”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 104 (2021) 51–71]

Nedeljko V. Radosavljević

JOANIKIJE III, PATRIARCH OF PEĆ

Summary

Patriarch of Peć Joanikije III belonged to the influential Karatzas Greek family from Constantinople, which from the 16th century produced church dignitaries, dragomen and other civil servants of the Porte, Sultan's physicians and mandate princes in Wallachia and Moldavia, where its Romanian branch was formed over time. Joanikije was first a deacon, later protosyngellos of the Ecumenical Patriarchate, during the time of Patriarch Pajsije II of Constantinople. In 1739, he was ordained the Patriarch of Peć, and his formal election was carried out by the Holy Synod of the Ecumenical Patriarchate. He ascended the throne of that impoverished and neglected church at the will of the Porte, after the Habsburg-Ottoman war of 1737–1739, in which the Ottoman Empire managed to reoccupy the area of northwestern Serbia with Belgrade and northeastern Bosnia. A negative opinion was formed about him in Serbian historiography, mainly based on second-rate sources of dubious credibility. He was held answerable for being inclined to fining priests and people, accumulating debts, slandering the earlier patriarchs and metropolitans at the Porte as traitors of the state, and allowing the arrival of archpriests from the Ecumenical Patriarchate, whereby the erosion of the authority of the throne of Peć began. Particularly serious was the accusation that upon his abdication in 1746 he took all the money from the patriarchal treasury in Peć. However, based on a thorough analysis of those sources, as well as the found primary sources, it can be concluded that he inherited large debts from an earlier time and was unable to repay them. He also reorganised the network of eparchies and made sure that each of them got its own metropolitan, whereby full functionality was restored to the Patriarchate of Peć, including the election of new patriarchs. He pleaded with the Ottoman authorities to prevent illegal treatment of metropolitans as holders of imperial berats, and he also protected monastic brotherhoods, especially the Rila monastery. Contrary to the prevailing opinion, he also appointed Serbs as metropolitans, especially in eparchies where the anti-Ottoman uprising in 1737 did not take place. In 1747 he became the Metropolitan of Chalcedon, and in 1761 he was elected the Ecumenical Patriarch, also under the name of Joanikije III. He was deposed

in 1763 and sent to Mount Athos, but returned the following year. Until his death, he lived in Halki, in the St George monastery, which he had founded. He died in 1793 in Halki.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.3.2023.

Коначно прихваћен за објављивање: 8.8.2023.